

ТВОРЧА СПАДЩИНА М. О. МАКСИМОВИЧА (1804 – 1873) У
ФОНДІ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО (ДО 215-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ)

ГУЛАК В. М. молодший науковий співробітник
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
м. Київ, Україна

У кінці XVIII ст. територію України було розділено між Австрійською (20% площі) і Російською (80%) імперіями, а українську державність ліквідовано. У XIX ст. висунуто й обґрунтовано ідею соборності України, над якою працювало не одне покоління дослідників, культурологів, національної свідомої інтелігенції. Поява культурної еліти і збереження національних культурних традицій в народному середовищі зробили реальним українське культурне відродження.

Зважаючи на тогочасну заборону викладання українською мовою будьяких предметів у школах та друк книжок, підручників тощо, українські педагоги змушені були працювати в руслі російської ідеології. Проте вже із середини XIX ст. педагоги започатковують створення українських підручників для дорослих і дітей, зростає інтерес до національної історії.

Саме в цей час розпочалася наукова діяльність видатного вченого і педагога М. О. Максимовича. Його інтереси були надзвичайно широкі. Дослідження з питань мовознавства, літератури, історії, етнографії, фольклору та археології є вагомим внеском у розвиток української науки і культури.

Мета статті: висвітлити життєвий і творчий шлях видатного педагога, історика, етнографа, мовознавця М. О. Максимовича, проаналізувати його статті та наукові праці, що зберігаються у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського як джерельної бази для вивчення та розкриття багатогранності та непересічної постаті вченого.

Творчість М. О. Максимовича завжди привертала увагу багатьох дослідників, зокрема Н. І. Бойко (М.Максимович «Не покину, поки згину, мою Україну»), Н. П. Карпанюк (Слово і дух України княжої та України козацької), В. В. Федас (Етносоціологічні розвідки М. Максимовича: дослідження явищ культури і побуту) та ін. У першій половині XIX ст. постать «старого українця» М. Максимовича є феноменальною. У його долі відбилися всі особливості того часу. Розпочавши наукову діяльність у галузі природничих наук, вчений продовжив наукове дослідження в гуманітарних науках, критиці, письменстві та відобразив у своїх творах стан українознавства.

М. О Максимович народився 3 вересня 1804 р. на хуторі Тимківщина Полтавської губернії. У шість років Михайла віддали навчатись до Благовіщенського монастиря у Золотоноші. Потім він вчився у свого дядька, професора Харківського університету І. Ф. Тимковського. У 1812 р. навчався в Новгород-Сіверській гімназії. Тут він познайомився з творами Г. Державіна, В. Жуковського, М. Ломоносова та інших письменників і вчених. Вже в гімназії М. Максимович виявив здібності до вивчення ботаніки. У 1819 р. закінчив гімназію і вступив до Московського університету на словесне відділення. Провчившись два роки, перейшов на природниче відділення. Завдяки своїм здібностям і працелюбності М. Максимович закінчив навчання за два роки і здобув звання кандидата наук. Після закінчення у 1823 р. університету вчений був залишений в ньому для наукової роботи з ботаніки і підготовки до професорської діяльності.

Михайло Олександрович у ці роки наполегливо працює над поглибленням і поширенням своїх знань з ботаніки, зоології, медицини, мовознавства, літератури та інших наук. У 1823 р. М. Максимович опублікував свою першу наукову працю «О системе растительного царства», а через рік видав підручник для студентів «Главные основания зоологи или наука о животных».

У 1825 р. вчений був запрошений читати курс господарської 33 ботаніки і садівництва в землеробській школі. Починаючи з 1826 р., впродовж семи років викладав природознавство в університетському пансіоні і завідував ботанічним садом та гербарієм Московського університету. У 1827 р. М. Максимович успішно склав магістерські екзамени, опублікував і захистив дисертацію. Зміст дисертації «О системе растительного царства» свідчить про творчу самостійність молодого вченого. У 1828 р. вчений опублікував першу частину «Оснований ботаники» – «Органологию растений», що являла собою короткий виклад прочитаних ним лекцій з ботаніки. Книга викликала багато схвальних рецензій у періодичній пресі і стала основним підручником в університетах. У 1831р. М. Максимович видав другу частину «Оснований ботаники» – «Систематику растений».

У цей же час М. Максимович видає збірку «Малороссийские песни» (1827). Назву «Малороссийский язык» узято з титульного листа «Енеїди» І. П. Котляревського. Пісні, які увійшли до збірки, учений збирав понад 20 років. Це була надзвичайно багата на той час перша збірка народних пісень у найкращих зразках і найрізноманітніших жанрах. До неї увійшли думи, пісні історичні, гайдамацькі, побутові, обрядові; за характером настрою, основною тональністю звучання – пісні жартівливі, гумористичні, печально-меланхолійні, ліричні; за авторством і основним виконавцем – жіночі, чоловічі, парубоцькі, чумацькі. До збірки увійшли також пісні літературного походження. Це була перша праця про українську словесність, джерела й шляхи розвитку художньої літератури. Заохочений успіхом першого видання українських пісень вчений продовжив дослідження і в 1834 р. опублікував нову збірку «Украинские народне песни», яка складалась з 113 пісень. До збірки додано зауваження про український правопис, слововимовляння і нотні додатки в обробці композитора О. Аляб'єва. У 1849 р. вийшла третя збірка під назвою «Сборник украинских песен». Своїми виданнями вчений

намагався поширювати українську народну поезію серед інших народів, ознайомити їх з українським фольклором.

Ще одним важливим результатом фольклористики М. Максимовича була праця «Дни и месяцы украинского селянина». Вона була задумана як 34 фольклористично-етнографічний нарис українського народного календаря, складеного за порами року (весна, літо, осінь, зима), із поділом у рамках відповідних розділів на місяці й дні, з якими пов'язувалися традиції господарсько-трудової діяльності українського селянина, певні святкування, «звичаї», обряди, ритуали тощо. Праця містить багатий матеріал української усної народної словесності – і не тільки пісенної, а й інших жанрів: казок, легенд, переказів, усних оповідань, замовлянь, примовок, особливо прислів'їв і приказок. Видання свідчить про широкий діапазон діяльності вченого у різні періоди його життя (на основі паспортизаційних даних записів цього матеріалу і відомостей про його походження). Праця є цінною як зразок реалізації методологічних засад публікації обрядового фольклору разом із описом відповідних обрядів.

Вивчення пам'яток народної творчості і літератури допомогло М. Максимовичу більш глибоко зрозуміти історію української мови. Видані ним збірки українських народних пісень поклали початок української фольклористики, виховували у читачів любов до народної творчості. У 1833 р. М. Максимович був затверджений ординарним професором і призначений завідувачим кафедрою ботаніки. Нарешті він став тим, до чого прагнув, але на заваді йому стала хвороба і смерть матері. Вчений вирішив повернутись на батьківщину. Він домагається переведення в Київський університет, де йому запропонували місце на кафедрі словесності.

У 1834 р. М. Максимович був призначений професором словесності і деканом першого відділення філософського факультету Київського університету, а пізніше – ректором цього університету. За півтора року ректорства він зробив багато для організації навчання в університеті, який не мав власного приміщення, видавничої бази, належної кількості лабораторій,

підручників і наочних посібників. Педагог прагнув втілити в життя свій план удосконалення освіти в країні. Освіту мали здобувати всі верстви населення. Обов'язковою умовою була відміна тілесних покарань, сприяння розвитку української науки – історії, мовознавства, етнографії, фольклористики та ін. М. Максимович мав 35 намір укласти український словник,, видати нове зібрання українських пісень, підготувати українську енциклопедію.

В університеті вчений не лише викладав теорію словесності, а й дбав про розвиток своїх студентів. Він опікувався студентськими роботами і студіями з естетики, етики, історії, поетичними спробами, белетристикою. Серед найвідоміших його учнів – І. В. Вернадський (учений - політеконом), М. Т. Костир (викладач Київського і Харківського університетів), І. А. Лінниченко (професор Одеського університету), М. А. Тулов (професор лицєю князя Безбородька) та ін.

М. О. Максимович написав 27 статей і монографій, присвячених філологічним і мовознавчим проблемам, історичному розвитку східнослов'янських мов і літератур: «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. на древнем русском языке» (1837), «Критико-историческое исследование о русском языке» (1838), «История древней русской словесности» (1839), «Русская речь в сравнении с западнославянской» (1845). Учений присвятив багато часу українській мові, відстоюючи право на самостійність, а також літературі: галицькій поезії («О стихотворении червонорусских» 1841 р.), українському правопису («О правописании малорусского языка» 1841), українській етимології («О малороссийском произношении местных имен (об именах южнорусских городов)» 1843), українській поезії («О народной исторической поэзии в древней Руси» 1845). Його варіант українського правопису був поширений у Галичині, на Буковині та Закарпатті протягом століття. Уся ця робота стала підготовкою до написання книги «Начала русской филологии» (1847).

У своїх працях про українську мову мовознавець також довів повноправність української мови, дослідив спорідненість української мови зі

слов'янськими мовами, їх походження з одного кореня – давньоруської мови. Він обгрунтував положення, що ці мови споріднені не тільки за своїм походженням, а й характеризується спільністю фонетичної системи, граматичної будови та словникового запасу. У передмові до першої збірки 36 «Малороссийских песен» вчений стверджував, що сучасна йому українська мова – особлива мова, а не тільки наріччя російської мови, і наголошував на найголовніших фонетичних й морфологічних особливостях, які відрізняли її від мови великоруської.

Ще в Москві у М. Максимовича з'явилася ідея видання науковолітературного журналу. У 1839 р. вчений починає підготовку до випуску «Киевлянина», але на перешкоді стали цензурні переслідування. Незважаючи на труднощі у 1840 р. у Києві виходить перша книга альманаху. Епіграфом були взяті слова «Да ведают потомки Православных земли родной минувшую судьбу!» з поеми «Борис Годунов» О. С. Пушкіна. Друкувався журнал в університетській типографії. У першій книзі альманаху були твори самого М. Максимовича (100 з 253 сторінок). Свої твори друкували В. Бенедиктов, Ф. Глинка, В. Домбровський. П. Куліш опублікував свої «Малоросійські оповідання». Це були відомі письменники того часу і публікація їхніх творів піднесла престиж альманаху. Вчений мав намір видавати альманах науково-белетристичного характеру, зосередити його на історичній тематиці й залучити до створення всіх відомих літераторів і науковців, переважно з України.

У 1841 р. у Києві вийшла друга книга «Киевлянина». Головним автором був М. Максимович. У збірнику вміщено його історичні розвідки: «Выдубицкий монастырь», «Волынь до XI века», «Памятники Луцкого Крестовоздвиженского Братства», «О стихотворениях Червонорусских», друкувались вірші В. Домбровського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, О. Подолинського, О. Хом'якова та інших авторів. Цензура зробила деякі вилучення та журнал мав успіх і автор мав намір перетворити його на

часопис. Але через хворобу вчений переїхав на постійне проживання до свого маєтку.

Третю книгу альманаху він збирався видати після одужання. Автор задумав друкувати журнал одночасно усіма слов'янськими мовами, щоб часопис відповідав програмі Кирило-Мефодіївського братства. Та саме в той час посилювались політичні реакції і братство було розгромлено. 37 Третю книгу «Киевлянина» було видано у 1850 р. у Москві. Автор поділив її на дві частини: наукову прозу і вірші. Журнал став більш загальноросійським особливо в розділі поезії. Окрасою збірника було «Сказання про гетьмана Петра Сагайдачного» М. Максимовича. Науковоісторичний відділ був представлений цікавими персональними творами: «Переяславские сказания», «Книжная Старина Южнорусская», «О городе Степане», «Лубочные изображения Малороссийских городов». Збираючи такі матеріали, автор утверджував у російській і українській історіографії персональний напрям.

Три книги альманаху «Киевлянина» відіграли визначну роль у становленні української журналістики, особливо у Києві, сприяли пробудженню українських авторів, активізували інтерес до української історії, літератури, мови. Низку матеріалів вписано в історію українського духовного розвитку. Важливе значення мала публікація документів і джерел, якими автор супроводжував окремі свої статті, що надавало їм більшої науковості. М. Максимович надрукував видання власним правописом, де дашками над е та и позначив українські є, і, ї. Ця система перейшла аж до Галичини і протрималась до запровадження фонетичного правопису у 1893 р. Альманах згуртував наукові й мистецькі сили навколо творення української літератури і науки, але несприятлива політична ситуація і стан здоров'я вченого не дозволили перетворити журнал «Киевлянин» на повноцінне періодичне видання.

Прагнення більше і правдивіше розповісти про історію України та викликати інтерес до неї спонукали М. Максимовича видати другий альманах «Украинец» з літературними та історичними матеріалами і перекладами

вченого. Перша книжка вийшла у Москві 1859 р., а друга – у Києві 1864 р. Альманах був задуманий як продовження альманаху «Киевлянин», але тематика розширилась, висвітлювались сторінки історії України. У першій книзі друкувались історичні праці самого автора: «Путевое воспоминание о Полтаве», «Письма о Б. Хмельницком». Літературну частину представляли переклади «Псалмів» та «Слова о полку Ігоревім», опублікованого також в 38 оригіналі, та примітки до нього. До другої книги альманаху входили історичні статті: «Нечто о земле Киевской», «Заметка о земле Волынской», «О литовском гетмане князе Острожском», «Сказанье о Межигорском монастыре», три українські історичні пісні і одна народна пісня.

Вивчаючи літературу і культуру Київської Русі, вчений перший зробив загальний огляд літературних пам'яток. Він високо оцінив літературу Київської Русі. У творах «Повести временных лет», «Слово о полку Ігореве» та інших пам'ятках культури древньої Русі автор бачив великий філософський зміст. Його приваблювали вперше висловлені в староруських пам'ятках ідеї любові до батьківщини, єдності слов'янських народів, суверенітету Київської держави. Працю «Слово о полку Ігореве» педагог переклав українською мовою, вважаючи, що вона має неоціненне значення для дослідження історії Київської Русі. Традицію перекладу й наукового дослідження визначного твору пізніше розвивали інші відомі вчені.

М. Максимович також досліджував тему козацтва в історії України, передусім у народних рухах і повстаннях. У своїх працях він доводив, що козацтво – категорія історична і соціальна. Вчений розглядав виникнення козацтва як народний рух. Особливо цінними є думки про значення Запорозької Січі як зародка козацької державності. Своїми працями про козацтво вчений заклав серйозний фундамент для подальших наукових досліджень.

Великою заслугою М. О. Максимовича є встановлення історичної правди про Богдана Хмельницького як видатного сина українського народу. Він написав про Б. Хмельницького кілька спеціальних досліджень, в яких

навів багато нових даних про життя і діяльність видатного діяча. Відомо, що польські історики і українські націоналісти принижували народного героя, намагались показати його хитрим, лукавим, який зовсім не піклувався про інтереси України та її народу. Вони намагались довести, що його діяльність нібито принесла велику шкоду українському народові, гальмувала суспільний розвиток України.

У журналі «Основа» надруковано статтю «Листи про Богдана Хмельницького» (1861). Вчений вивчив багато архівних документів, зібрав рідкісні відомості з історії міст і сіл України, які й до нашого часу не втратили наукової цінності. У 1837 р. М. Максимович написав працю «Откуда идет Русская земля...». Вчений розвивав тезу про походження східних слов'ян, їхню господарську (переважно землеробську) діяльність, що ставила їх на найвищий рівень розвитку порівняно із завойовниками. Щодо виникнення державних форм життя, запрошення варягів, автор заперечував факт запрошення варягів та їхньої позитивної ролі в історії Русі. Зробивши науковий аналіз джерел, вчений доводив, що Русь-Україна – це пряма спадкоємиця древньої Київської Русі.

За наукові та громадські заслуги М. О. Максимович був обраний дійсним членом Імператорського Московського товариства дослідників природи (1829), Московського товариства любителів російської словесності (1833), Російського товариства любителів історії та старожитностей російських (1834), Комітету з розшуку і збереження старожитностей у м. Києві (1855), Одеського товариства історії та старожитностей (1839), комітетів акліматизації тварин і рослин при Московському товаристві сільського господарства (1858), Московського археологічного товариства (1865), Імператорського товариства любителів і шанувальників природознавства, антропології та етнографії (1870), почесним членом Полтавського губернського статистичного комітету, Київської духовної академії та Університету св. Володимира (1869). На честь 50-річного ювілею літературної та наукової діяльності вчений був обраний доктором

слов'янської філології, а також почесним членом Київського товариства дослідників природи, Московського та Новоросійського університетів. За свою службову діяльність М. Максимович був нагороджений у 1839 р. орденом Св. Володимира 4-го ступеня.

Найбільше прижиттєве вшанування для М. Максимовича було святкування його ювілею з ініціативи історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира в Києві. Для університету ця подія теж мала 40 виняткове значення. У святкуванні виявлялася не лише данина поваги до ювіляра, а й необхідність «возобновить и крепче поддержать непрерывную духовную связь с прошлым, потребность, которая начинает живо чувствовать и сознаваться в современном обществе после недавних и еще далеко не исчезнувших увлечений и отрицательного отношения ко всему прожитому – хорошему и дурному...» [9 С. 1].

Помер М. О. Максимович 10 листопада 1873 р. на хуторі Михайлова Гора біля с. Прохорівка на Канівщині, де й похований.

У 1876 – 1880 рр. шанувальники вченого видали тритомне зібрання його творів, а в 1994 р. – вибрані українознавчі твори: історичні, етнографічні, фольклористичні та мовознавчі студії, в основі яких – правдиве слово про замовчувані сторінки нашої історії.

До 150-річчя від дня народження вченого І. П. Білоконь видав книжку «Михайло Олександрович Максимович», а з нагоди 190-річчя від дня народження педагога відбулася ІV науково-освітня конференція «Педагог, учений, патріот». У 1999 р. В. А. Короткий та С. Г. Біленький присвятили науковій діяльності вченого книжку «Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині ХІХ ст.». Дослідники спадщини М. О. Максимовича називають його «українським Ломоносовим», людиною, яка прожила багатогранне життя, мала «всеевропейське визнання», залишилась в народній пам'яті «нащадком козацького роду», «діячем доби Відродження», вченим, патріотом, який підніс українську науку на рівень світових досягнень. Спадщиною М. О.

Максимовича і в наш час цікавляться дослідники різних напрямів та профілів – педагоги, філософи, історики, журналісти, психологи, філологи та багато інших представників інтелігенції.

Використана література

1. Білоконь І. П. Михайло Олександрович Максимович: до 150-річчя з дня народження / І. П. Білоконь – Київ, 1954. 41
2. Бойко Л. С. Михайло Максимович – «український Ломоносов» / Л. С. Черниш // Пед. газета. –2004. – № 10. – С. 7.
3. Жмир В. М. О. Максимович – патріарх новітньої української науки / В. М. Жмир // Філософська і соціальна думка, 1994 № ½, – С. 188-193.
4. Максимович М. О. Дні та місяці українського селянина / М. А. Максимович. – Київ, 2002.
5. Максимович М. А. Малороссийские песни / М. А. Максимович. – Москва, 1827. – С. 286.
6. Максимович М. А. Собрание сочинений / М. А. Максимович.– Київ, 1880. – Т. 3.
7. Максимович М. А. Украинские народные песни / М. А. Максимович. – Москва, 1834. – Ч.1, кн.1/3.
8. Марков П. Г. Максимович – видатний історик ХІХ ст. / П. Г. Марков. – Київ, 1973.
9. Юбилей пятидесятилетней учебно-литературной деятельности М. А. Максимовича (1821 – 1871) – Київ, 1871. – С. 1.